

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

*Іван Бехта
(Львів)*

ПАРАДИГМА АНГЛОМОВНОГО ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Аналізується парадигма – система уявлень про сучасний літературно-художній текст доби постмодерну. Сформована мовна модель художнього тексту, яка вирізняється категоріями системоцентричності й антропоцентричності, котрі за сутністю є комплексними та багатоаспектними, а також активно взаємодіють з іншими мовними, позамовними та текстовими категоріями.

Ключові слова: парадигма, художній постмодерністський текст, системоцентричність, антропоцентричність.

Анализируется парадигма – система представлений о современном литературно-художественном тексте периода постмодерна. Сформирована языковая модель художественного текста, которая выделяется категориями системоцентричности и антропоцентричности. По своей сущности обе категории являются комплексными и полиаспектными, активно взаимодействуют с другими языковыми, экстраязыковыми и текстовыми категориями.

Ключевые слова: парадигма, художественный постмодернистский текст, системоцентричность, антропоцентричность.

The article aims at paradigm - system of concepts of the contemporary fictional text of postmodern period. The author of the article forms the language model of fictional text, which reveals the categories of systemocentric and anthropocentric orientation. These categories are complex and polyaspectual by their nature and actively interact with other lingual, extra lingual and textual categories.

Key words: paradigm, fictional postmodernist text, systemocentric category, anthropocentric category.

У сфері лінгвістичних досліджень художнього тексту на початок ХХІ ст. існують частково реалізовані (або нереалізовані взагалі)

актуальні для мовознавців думки Л. Єльмслева, який вважав, що систематика вивчення літератури знаходить своє природне місце в рамках лінгвістичної теорії [5, с. 221], Р.О. Якобсона про лінгвістику, предметом якої був би художній текст і мова в її естетичній функції [12, с. 193–231], або Е. Бенвеніста, який прогнозував появу семіології другого покоління, поняття і методи якої зможуть сприяти розвитку інших гілок загальної семіології, яка, зокрема, повинна отримати вираження в надмовному (транслінгвальному) аналізі текстів і художніх творів [2, с. 89]. У викладених наукових постулатах простежуємо, з одного боку, потребу напрацювання комплексної методики дослідження художнього тексту (де основними завданнями визначено відтворення мовних засобів, за допомогою яких виражається художньо-естетичний зміст літературних творів), а з іншого – перенесення центру уваги на виокремлення науки про дослідження художньої літератури в окрему філологічну галузь (яка хоч і близька до мовознавства і літературознавства, проте відрізняється від обох).

У вивченні художнього тексту початку ХХІ ст. лінгвістика розширила свої межі, що є рисою сучасної мовознавчої науки. Експансіонізм як тенденція до розширення меж лінгвістичної теорії [9, с. 213] відобразився на експансії спектра об'єктів, які вивчаються лінгвістикою тексту. Як свого часу текст з матеріалу став об'єктом лінгвістичної науки, так і тепер до нього приєдналися наратив, дискурс, інтертекст, гіпертекст. Сама лінгвістика тексту в одному зі своїх виявів (через долучення методів і методик інших наук до вивчення зростаючої кількості аспектів текстолінгвістичних досліджень) перейшла у лінгвістику наративу та дискурсну лінгвістику, де текст набув статусу одиниці дискурсу. Відтак друга половина ХХ ст. і початку ХХІ ст. відкрила перед мовознавством нові ракурси дослідження художнього тексту з поданням його концептуальної організації, серед яких у лінгвістиці на перший план виходить концептуально-семіотичний підхід [6, с. 11].

Відтак постає завдання напрацювання лінгвосеміотичної концепції художнього тексту, яка дозволяє визначити його місце серед інших типів і є основною для формування процедур його прикладного аналізу з позицій лінгвістики наративу й дискурсу. З'ясуємо мінімально потрібну кількість компонентів, з яких складається загальне поняття художнього тексту. Мова йде не про опис властивостей і

категорій тексту, а про опис а) мінімуму лінгвістичних і семіотичних релевантних аспектів художнього тексту як макрооб'єкта, і б) чинників середовища його виникнення (автор і його задум) та існування (реципієнт і його інтерпретатор).

Якщо категорія будується навколо певного концепту, вкоріненого в свідомості, тоді в розумінні такої категорії, як текст, користуємося гнучкими межами. У нашому розумінні, **текст** має нижню і верхню межі. Якщо погодитися із формулою, що $T \rightarrow P$ (текст дорівнює реченню – нижня межа; і більший за речення – верхня межа), то текст на нижній і на верхній межах володіє такими критеріями, як *інформаційна самодостатність* (творить враження його змістовності, смислової завершеності і цілісності) і *адресатності* (орієнтації на певне коло людей) [10, с. 513]. Текст є підсумком мисленнево-мовленневої діяльності його автора, який втілює естетичний задум, скерований на читача.

Із найвідоміших сучасних концепцій, які заслуговують на увагу в цій статті, присвячених опису загальних властивостей і компонентів тексту, виділимо концепцію Р. де Богранда і В. Дресслера про сім критеріїв *текстуальності*, під якою розуміємо сукупність властивостей (ознак, параметрів) які притаманні тексту, а саме: когезію, когерентність, інтенціональність, сприйнятливість, інформативність, ситуативність та інтертекстуальність [14, с. 3]. Якщо когезія і когерентність є критеріями, в центрі уваги яких розташований текст, його поверхнева і глибинна структура, то два інших – інтенціональність і сприйнятливість – стосуються учасників комунікації, учасників акту спілкування. Вони слугують характеристикою обставин текстової комунікації. Інтенціональність імплікує намір адресанта тексту побудувати зв'язний і змістовний текст, який завжди твориться для реалізації авторського задуму. Сприйнятливість (термін, який прийшов із теорії мовленневих актів) передає очікування адресата отримати зв'язний (когезійний) і ціліснооформлений текст, який для нього потрібний і значущий [14, с. 9]. Будь-який текст є інформативно насиченим, утім інформація вводиться у текст для досягнення певної мети. Інформативність – це міра новизни текстових елементів, поданих адресату. Текст завжди перебуває в ситуативному просторі контекстуальних засновків. Ситуативність включає чинники, які роблять текст релевантним для актуальної або реконструйованої кому-

нікативної ситуації. Текст віддзеркалює ситуацію виникнення і використання. Інтертекстуальність – критерій співвіднесення конкретного екземпляра тексту з певним типом тексту або ж його кореляція з іншим текстом. Словом, ці властивості беруться за основу при вивченні художнього тексту, який розглядається як комунікативна подія і який задовольняє сім критерій текстуальності. У своїй цілісності вони забезпечують формулювання художнього тексту.

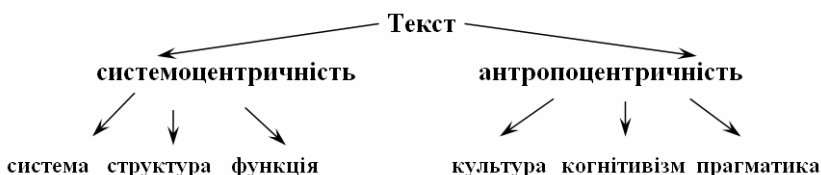
У теорії В.А. Лукіна концепт художнього тексту формується знаковою послідовністю, зв'язністю, цілісністю, текстовим код, семантичною структурою, композицією, інтерпретацією, твором, авторським задумом, референтною сферою, функцією [11, с. 18]. Сума усіх компонентів з усталеною схемою зв'язків між ними утворює систему: **автор** ↔ **текст** ↔ **читач**, де: **Автор** (задум) → **Текст** {знакова послідовність (Локальна зв'язність і Композиція як її межа), Код, Цілісність (глобальна зв'язність і Семантична структура як її наслідок), референтна область} → **Функція** → **Отримувач** (Інтерпретація і твір як один з її важливих наслідків).

Текст не цілком визначається властивостями мови, з якої його створено. Припускаємо, що він уявляється читачеві складною системою відношень між згаданими категоріями. Адже текст є подією семіотичного, мовного, комунікативного, культурологічного, когнітивного характеру [3, с. 29]. Через це літературно-художній твір не можна описати на одному рівні, однією дисципліною. Його не можна ефективно редукувати ані до мовних явищ, ані до риторичних фігур, ані до глобальних структур наративної форми, ані до психологічних чи аксіологічних категорій. На основі міркувань про культурні та пізнавальні парадигми, які розвиваються на ґрунті філософії постмодернізму, відповіднішим для пропонованої міждисциплінарності й методологічної неоднорідності є дослідницький контекст постмодернізму. Тобто розуміння твору як холистичного цілого, а не простого текстотвірного коду уможлиблює поєднання концептуального і семіотичного підходів у комплексний підхід з опосередкуванням художньої реальності внутрішньомовними кореляціями.

Система критеріїв текстуальності набуває статусу теоретичного конструкту і відіграє роль робочого визначення тексту. Протиставлення мовлення його результату допомагає збагнути, в якому сенсі текст вважається одиницею дискурсу. Текст – зв'язна сукупність висловлень

художнього твору, тоді як дискурс – картина світу, яка твориться завдяки цьому текстові. Текст функціонує в мовленні у вигляді дискурсу. Він явище мовної і позамовної дійсності, що виконує різноманітні функції: засобу комунікації; способу збереження і передачі інформації; відображення психічного життя індивіда; продукту історичної епохи; форми існування культури; відображення соціокультурних традицій.

Для **художнього тексту** формуємо мовну модель, яка вирізняється категоріями *системоцентричності* та *антропоцентричності*, котрі за сутністю є комплексними й багатоаспектними та активно взаємодіють з іншими мовними, позамовними та текстовими категоріями:

З позицій *системоцентричності*, текст адаптується до системи систем – динамічного механізму трансляції від плану вираження (тексту) до плану змісту (сміслу), адже він володіє ієрархією мовних рівнів. Як система, текст є цілісним використанням структури – реляційного каркаса системи – (сукупності мовних засобів експлікації значущих опозицій), що виконує певну функцію. У функціональному плані, текст володіє системою засобів вираження, які слугують певній меті. Очевидне існування рис, властивих усім текстам, різних типів і жанрів – текстових категорій.

У вимірах *антропоцентричності* суттєвими є питання про текст як процес, де структурна модель його опису як самодостатнього герметичного утворення стає недостатньою, що висуває потребу врахування соціальних обставин спілкування і рис комунікантів. Йдеться про перехід до комунікативно орієнтованої моделі тексту, сутність якого розкривається при його розгляді як феномену культури. Корені такого підходу простежуються у працях В. фон Гумбольдта. Якщо розуміти функцію об'єкта як його місце в системі вищого об'єкта (за Е. Бенвеністом), то функціональною ознакою мови є її місце в культурі.

В епоху постмодерну терміни **дискурс** і **текст** розмежовуємо в рамках когнітивно-дискурсної парадигми. З когнітивного погляду

поняття *текст* і *дискурс* зв'язані причинно-наслідковим зв'язком: текст твориться в дискурсі і є його наслідком. В нашій концепції поняття *художній текст* – це знакова фіксація художнього дискурсу, а *художній дискурс* – позначення світоглядного художнього універсуму. Вони стосуються двох провідних сутностей зв'язного висловлення, які розглядаємо у статиці і динаміці. Аналіз художнього тексту – дослідження знакового результату висловлення, синтагматики і парадигматики елокутивного прошарку тексту як продукту; аналіз художнього дискурсу – звернення до тексту в сукупності з позамовними чинниками, які сприймаємо як процес.

Аналіз тексту здійснюємо переважно, виходячи з трьох основних елементів: *автор – текст – читач*. Отже, художній текст розглядається як об'єкт взаємодії з двома суб'єктами – автором і читачем. Під час вивчення тексту виокремлюємо два головні напрями: *від автора* → дослідження формування задуму і створення тексту; або *від читача* → аналіз сприйняття тексту і його задуму реципієнтом. Відтак маємо антиномію: **текст** як його розуміє автор і **текст** як його розуміють читачі. У постструктуралістському сенсі текст твориться через взаємодію процесів його творення з двох боків: автора й читача. Це можна подати так:

A (автор) дискурс → текст як продукт → Ч (читач) → текст як процес
A (автор) → текст як твір → Ч (читач) → текст як гра

Автора вважають головним учасником акту комунікації, в якій читачеві треба зрозуміти сказане. Створюючи текст, автор керується особистими, соціальними, ціннісними чинниками. „Зміст тексту мислиться як результат об'єктивації психологічного стану автора, його інтересів, соціального статусу, його уявлень про ситуації спілкування і про читача засобами мови” [1, с. 323]. Автор здійснює селекцію знакових форм і відбирає ті з них, які максимально відображають задум і відповідають „типові реципієнта”, входять у його знакову систему і змістовний код, що й дає змогу останньому сприймати і розуміти текст [8, с. 56].

Плідний підхід до проблеми комунікативності художнього тексту подибуємо у зарубіжних дослідників, серед яких – М. Баль [13], Л. Долежел [17], Дж. Женетт [18], С. Четмен [16], Цв. Тодоров [20], Дж. Йохансен [19]. Він поєднаний із проблематикою наративної

структури тексту як матеріалізованої сутності писемного дискурсу, що за моделлю „текст як комунікація” корелює комунікативні зв’язки між автором-письменником і читачем [15, с. 14]. За теорією комунікації, текст є ‘запакованою’ вторинною комунікацією. Означення ‘вторинна’ означає, що цей вид комунікації похідний від прототипової комунікації, акт якої прогнозує наявність двох партнерів, їхню рівночасну причетність до каналу комунікації та низку обов’язкових компонентів. Текстова форма комунікації – вторинна, бо в будь-якому варіанті функціонування тексту характеризується реальною наявністю одного партнера і віртуальною, здогадною наявністю іншого [4, с. 45]. У визначення ‘запакована’ закладено зміст того, що текст містить компоненти комунікативного акту згорнутого типу: адресант може бути мінімізований до імені автора чи взагалі елімінований, адресат зазвичай зведений до невираженої презумпції його наявності. Замість єдності часової координати партнерів у тексті виявляються словесні сигнали, які дають змогу адресату зіставити свій час з прогнозованим часом адресанта [4, с. 46]. Тобто у процесі літературної комунікації художній текст стає самостійним інтелектуальним утворенням, що здатне до діалогу з автором та читачем [7, с. 7]. Завдяки цьому літературна оповідна техніка долає час і простір.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Аллен Дж. Ф. Выявление коммуникативного намерения, содержащегося в высказывании / Дж. Ф. Аллен, Р. Перро // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1986. – Вып. 17. – С. 322–362.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист / пер. с фр.; общ. ред., вступ. ст. и коммент. Ю. С. Степанова. – Изд. 2-е, стереотипное. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 448 с.
3. Борботько В. Г. Использование естественного членения дискурса при его анализе / В. Г. Борботько // Аспекты изучения текста: сб. науч. тр. – М.: Изд-во ун-та П. Лумумбы, 1981. – С. 19–24.
4. Дымарский М. Я. Проблемы текстообразования и художественный текст (на материале русской прозы XIX-XX вв.) / М. Я. Дымарский. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 328 с.
5. Ельмслев Л. Прологомены к теории языка / Л. Ельмслев // Новое в лингвистике. – М.: Прогресс, 1999. – Вып. 1. – С. 131–257.
6. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі

- французької романістики середини ХХ сторіччя) : монографія / О. М. Кагановська. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2002. – 292 с.
7. Колегаева И. М. Онтология языкового сообщения как единицы вербальной коммуникации / И. М. Колегаева // Язык и культура : II междунар. конф. : тезисы. – К. : Видавничий дім Д. Бураго, 1993. – Ч. 1. – С. 6–7.
  8. Красных В. В. Основы психолингвистики и теории коммуникации : курс лекций / В. В. Красных. – М. : ИТДГК Гнозис, 2001. – 270 с.
  9. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине ХХ века (опыт парадигмального анализа) / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца ХХ века. – М. : Ин-т языкознания РАН, 1995. – С. 144–238.
  10. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова / Ин-т языкознания РАН. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
  11. Лукин В. А. Художественный текст: основы лингвистической теории. Аналитический минимум / В. А. Лукин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Изд-во «Ось-89», 2005. – 560 с.
  12. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика / Р. Якобсон // Структурализм «за» и «против» : сб. ст. ; пер. с англ., франц., нем., чешск., польск., и болг. яз. под ред. Е. Я. Босина и М. Я. Полякова. – М. : Прогресс, 1975. – С. 193–231.
  13. Bal M. Narratology: Introduction to the Theory of Narrative / Bal M. / Trans. by C. van Boheemen. – 2nd ed. – Toronto & Buffalo : University of Toronto Press, 1997. – 254 p.
  14. Beaugrande R.-A. de. Introduction to Text Linguistics / R.-A. de Beaugrande, W. Dressler. – L. & N. Y. : Longman, 1981. – 269 p.
  15. Bortolussi M. Pscyhonarratology. Foundations for the Empirical Study of Literary Response / M. Bortolussi, P. Dixon. – Cambridge : CUP, 2003. – 304 p.
  16. Chatman S. Story and Discourse. Narrative Structure in Fiction and Film / S. Chatman. – Ithaca : Cornell UP, 1978. – 262 p.
  17. Dolezel L. The Typology of the Narrator: Point of View in Fiction. To Honour R. Jakobson / L. Dolezel. – Ithaca, 1967. – P. 541–552.
  18. Genette G. Narrative Discourse Revisited / G. Genette / Trans. by J. E. Lewin. – Ithaca, N.Y. : Cornell University Press, 1988. – 176 p.
  19. Johansen J. D. Literary Discourse. A Semiotic-Pragmatic Approach to Literature / J. D. Johansen. – Toronto & L. : University of Toronto Press, 2002. – 489 p.
  20. Todorov Tz. Symbolism and Interpretation / Tz. Todorov // Trans. by C. Porter. – Ithaca, N. Y. : Cornell Univ. Press, 1982. – 175 p.